

ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนจากนโยบายทวงคืนผืนป่า: กรณีศึกษา
อุทยานแห่งชาติไทรทอง จังหวัดชัยภูมิ

The Power Interaction Between the State and the People from the Forest Reclaim Policy: Case
Study of Sai Thong National Park Chaiyaphum Province.

พรธรรมณ มัตราช

Pornthanaramon Mattarach

นักศึกษา ปริญญาเอก คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

Doctoral Student Faculty of Political Science and Public Administration Rajabhat Maha Sarakham University

Corresponding Author Email: pomtanaramon@gmail.com

Received: 22 February 2022

Revised: 11 April 2022

Accepted: 15 April 2022

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาการสร้าง ความชอบธรรมในการใช้นโยบายทวงคืนผืนป่าของรัฐ และ 2. เพื่อศึกษา ปฏิกริยาตอบโต้ของประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่า เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีเครื่องมือในการวิจัย คือ แบบ สัมภาษณ์ปลายเปิด โดยมีกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 62 คน ที่มาจากการเลือกแบบเจาะจง ประกอบด้วย (1) ประชาชนผู้ได้รับ ผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่าในพื้นที่หนึ่งของอำเภอหนองบัวระเหว จังหวัดชัยภูมิ จำนวน 50 คน (2) ตัวแทนจากองค์กร พัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องกับประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่าในพื้นที่แห่งเดียวกัน จำนวน 2 คน และ (3) เจ้าหน้าที่รัฐ ผู้ปฏิบัติหน้าที่ตามนโยบายทวงคืนผืนป่าในขณะนั้น จำนวน 10 คน แล้วนำข้อมูลที่ได้รับรวบรวมได้จากแบบสัมภาษณ์ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์ในเชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า 1) รัฐมีวิธีสร้างความชอบธรรมโดยการใช้ศาสตร์และ ศิลปะของการใช้อำนาจนำ อันประกอบด้วยการใช้พื้นที่ประชาสังคมกับสังคมการเมือง ซึ่งทั้งสองอย่างนี้ คือ กลไกสำคัญในการเข้า ยึดครองพื้นที่ทางจิตใจ และเป็นกำลังในการควบคุม เพื่อให้ประชาชนตกอยู่ภายใต้เงื้อมมือของรัฐ และ 2) ปฏิกริยาตอบโต้ของ ประชาชน แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ การยินยอมพร้อมตาม, การเพิกเฉย, และการต่อต้านตอบโต้

คำสำคัญ: รัฐกับประชาชน, ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ, ทวงคืนพื้นที่ป่า

Abstract

This research consists purposes were 1. to study the legitimacy of the use of forest recovery policies of the state and 2. to study the reaction of people affected by the forest reclaim policy. is qualitative research with research tools such as an open-ended interview form. The target group was 62 people who came from a specific selection consisting of (1) people affected by the forest reclaim policy in one area of Nong Bua Rawe District. Chaiyaphum Province, amounting to 50 people (2) 2 representatives from NGOs related to people affected by the forest reclaim policy in the same area and (3) government officials. 10 people performing duties under the forest reclaim policy at that time, then used the information gathered from the interview form. and various related documents for content analysis. The results showed that 1) The state has a way of establishing legitimacy through the science and art of leadership. which consists of the use of civil society and political society Both of these are important mechanisms for occupying the mental space. and is a force in control so

that people fall under the conditions of the state and 2) People's reactions are divided into three types: consensual, neglect, and counter-resistance.

Keywords: The State and the People, Power Interaction, Reclaim the Forest

บทนำ

ปัญหาความขัดแย้งระหว่างประชาชนที่อยู่อาศัย และครอบครองที่ดินทำกินในพื้นที่ป่าอนุรักษ์กับเจ้าหน้าที่รัฐเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมานาน ซึ่งสาเหตุความขัดแย้งหลัก คือ การถกเถียงกันว่าฝ่ายใดเป็นผู้มีสิทธิมากกว่า ระหว่างรัฐที่ถืออำนาจตามกฎหมายของรัฐในการจัดการพื้นที่ป่า กับประชาชนผู้ที่อาศัยครอบครองทำกินอยู่ในพื้นที่ป่ามานาน หรือสืบทอดสิทธิครอบครองกันมาหลายรุ่น หลายรัฐบาลได้พยายามอย่างต่อเนื่องในการแก้ปัญหาอันเป็นความขัดแย้งที่มีความซับซ้อนโดยการออกกฎหมายและนโยบายต่าง ๆ เพื่อสงวนและอนุรักษ์ป่าไม้ แต่ก็ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ซึ่งมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2541 ได้เห็นชอบหลักการ มาตรการและแนวทางแก้ไขปัญหาที่ดิน ในพื้นที่ป่าไม้ และให้ดำเนินการต่อไปได้ตามมติคณะกรรมการนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ตามแผนแม่บทแก้ไขปัญหาค่าลายทรัพยากรแห่งชาติป่าไม้ การบุกรุกที่ดินของรัฐและการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน และมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2550 เรื่องการแก้ไขปัญหาดินในพื้นที่ป่าไม้ โดยสรุปเป็นการเห็นชอบโครงการและกำหนดให้ใช้ภาพถ่ายทางอากาศออร์โธรีโมสตราส่วน 1:4000 ที่บินถ่ายเมื่อปี พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2546 เพื่อดำเนินการตรวจสอบการถือครองที่ดินตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2541 เป็นบรรทัดฐานสำหรับการตรวจสอบพื้นที่ป่าไม้ที่ถ่ายพื้นที่นั้นไว้เป็นครั้งแรก หลังวันประกาศสงวนหวงห้าม มีผลบังคับใช้เป็นพื้นที่ป่าไม้ตามกฎหมาย (กรมป่าไม้, 2560)

แม้จะมีแนวทางสำหรับการแก้ไขปัญหาดังกล่าว แตกก็ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างแท้จริง เนื่องจากยังประสบกับปัญหาว่ามีพื้นที่ที่ต้องทำการตรวจสอบพิสูจน์การครอบครองทำกินอีกเป็นจำนวนมาก มีบุคคลผู้ครอบครองทำกินที่ดิน ซึ่งไม่ได้มาแจ้งสิทธิการครอบครอง และบางรายยังอยู่ระหว่างการขอแจ้งให้ดำเนินการอยู่จนถึงปัจจุบัน ตลอดจนปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินจนต้องหันไปบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น ทำให้การตรวจสอบพิสูจน์การครอบครองที่ดินไม่มีที่สิ้นสุด และยากต่อการควบคุมดูแลพื้นที่ ภายหลังจากการทำรัฐประหารเมื่อ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 คณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ได้มีคำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 64/2557 เรื่องการปราบปราม และหยุดยั้งการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ หรือ “นโยบายหวงคืนผืนป่า” โดยได้กำหนดให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีภารกิจ และอำนาจหน้าที่ได้ดำเนินการปราบปรามและจับกุม ผู้บุกรุก ยึดถือครอบครอง ทำลาย หรือกระทำความผิดประการใด ๆ อันเป็นการทำให้เสื่อมเสียแก่สภาพป่า รวมทั้งผู้สมคบและสนับสนุนช่วยเหลือให้ได้ผลอย่างจริงจังในทุกพื้นที่ รวมทั้งสกัดกั้นการลักลอบตัดไม้มีค่าหรือไม้หวงห้ามการนำเข้าและส่งออกไม้ที่ผิดกฎหมายตลอดแนวชายแดน ตลอดจนการปราบปรามเครือข่ายขบวนการตัดไม้ทำลายป่าในทุกหมู่บ้านและชุมชนทั่วประเทศ ซึ่งเมื่อได้มีการดำเนินการตามนโยบายดังกล่าวอย่างเคร่งครัด ในช่วงแรกกลับเกิดผลกระทบและเกิดข้อพิพาทอย่างรุนแรงกับประชาชนที่ครอบครองทำกินอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์อย่างมากมาย จนอาจกล่าวได้ว่านโยบายดังกล่าวนี้ได้สร้างผลกระทบกับประชาชนที่ครอบครองทำกินในพื้นที่ซึ่งไม่ใช่เพียงนายทุน ผู้มีอิทธิพลต่าง ๆ ที่แอบแฝงในการบุกรุกพื้นที่ป่าจนกลายเป็นความหวาดหวั่นเกรงกลัวว่าจะถูกเจ้าหน้าที่เข้ามาทวงคืนพื้นที่ รวมถึงการบังคับใช้กฎหมายที่ผู้ได้รับผลกระทบมองว่าขาดความเป็นธรรม ส่งผลต่อสภาพจิตใจและตกอยู่ในความวิตกกังวลจากการถูกดำเนินคดี ทั้งยังไม่รวมถึงปัญหาทางด้านสังคมที่ถูกมองว่าเป็นกลุ่มที่สร้างปัญหา ถูกตราหน้าว่าเป็นผู้บุกรุกที่ดิน ทั้งที่ข้อเท็จจริงในหลายกรณีนั้นราษฎรได้ครอบครอง ทำประโยชน์ตกทอดมาหลายรุ่น ก่อนที่หน่วยงานของรัฐจะออกประกาศเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ทับซ้อนกับที่ดินทำกินของตน เป็นต้น

จากปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้น ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ด้วยภาพความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนผ่านแนวคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของอันโตนิโอ กรัมซี อันประกอบด้วยการใช้พื้นที่ประชาสังคม (Civil Society) กับสังคมการเมือง (Political Society) ซึ่งทั้งสองอย่างนี้คือ กลไกสำคัญในการเข้ายึดครองพื้นที่ทางจิตใจ และเป็นกำลังในการควบคุม เพื่อให้ประชาชนตกอยู่ภายใต้เงื้อมมือของรัฐ ซึ่งเป็นเครื่องมือหนึ่งที่รัฐบาลใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้ตนเอง หรือเรียกว่าเป็นการสร้างการครอบงำที่ชอบธรรมของรัฐบาล โดยเมื่อขับเคลื่อนกลไกทั้งสองอย่างนี้ไปพร้อมกัน กลายเป็นเงื้อมมือสำคัญที่ทำให้ประชาชน ไม่สามารถรวมตัวเพื่อสร้างอำนาจต่อต้านรัฐบาลได้ เพราะความแนบเนียนของกลไกดังกล่าว ในการสร้างการครอบงำที่ชอบธรรมของรัฐบาล จึงกลายเป็นหัวใจสำคัญรัฐในการจัดการกับประชาชนผู้อยู่ใต้การปกครอง และกำลังประสบกับปัญหาอุทยานแห่งชาติไทรทองทับที่ทำกินของประชาชน

ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจึงได้นำเอาแนวคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) มาใช้ศึกษาการใช้อำนาจรัฐในการสร้างความชอบธรรม และปฏิกริยาตอบโต้ของประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายทางคินผินป่า เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสามารถด้านศาสตร์ ในมิติของสังคมการเมือง หรือการออกกฎหมาย การใช้กำลังเจ้าหน้าที่รัฐควบคุมประชาชน และความสามารถทางด้านศิลป์ ในมิติของประชาสังคม หรือการชักจูง โน้มน้าว กลุ่มเกล่าให้เกิดการยินยอมพร้อมใจ (วัชรพล พุทธิรักษา, 2557) ว่าเป็นอย่างไร มีรูปแบบ และผลลัพธ์อย่างไร ด้วยการวิเคราะห์จากประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายทางคินผินป่า เพื่อจะช่วยให้เข้าใจสถานการณ์ และพฤติกรรมที่แสดงออกต่อรัฐบาลผู้เป็นชนชั้นปกครองได้ ซึ่งในบทความนี้จะนำเสนอให้เห็น 2 ประเด็น ได้แก่ 1) กลไกการครองอำนาจนำและกลไกการใช้อำนาจรัฐ (Hegemonic Apparatuses and State Apparatuses) และ 2) การตอบโต้ต่อการครองอำนาจนำ (Counter Hegemony)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการใช้อำนาจรัฐในการสร้างความชอบธรรมจากนโยบายทางคินผินป่า
2. เพื่อศึกษาปฏิกริยาตอบโต้ของประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายทางคินผินป่า

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย ได้แก่ มีกลุ่มเป้าหมาย (Target Group) จำนวนทั้งสิ้น 62 คน ที่มาจากการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ประกอบด้วย 1) เป็นประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายทางคินผินป่าในพื้นที่หนึ่งของอำเภอหนองบัวระเหว จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งเป็นพื้นที่ (Area) ในการวิจัยครั้งนี้ จำนวน 50 คน 2) ตัวแทนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องกับประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายทางคินผินป่าในพื้นที่แห่งเดียวกันนี้ จำนวน 2 คน ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้เกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกจากผู้ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายทางคินผินป่าในพื้นที่และตัวแทนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ได้ให้การช่วยเหลือประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายทางคินผินป่าในขณะนั้น และ 3) เจ้าหน้าที่รัฐ ผู้ปฏิบัติหน้าที่ตามนโยบายทางคินผินป่าในขณะนั้น จำนวน 10 คน

2. เครื่องมือในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ (Interview) มีลักษณะปลายเปิด (Open – Ended Question) ซึ่งจะใช้กับกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 1) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) คือ เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย 2) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) คือ เป็นข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมเอกสารต่าง ๆ (Document Research) อาทิ หนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการ งานวิจัย และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย และการรวบรวมข้อมูลเอกสารต่าง ๆ มาวิเคราะห์ในเชิงเนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน จากนโยบายทวงคืนผืนป่า: กรณีศึกษา อุทยานแห่งชาติไทรทอง จังหวัดชัยภูมิ ผู้วิจัยสามารถจำแนกผลการวิจัยได้ ดังนี้

1. การศึกษาการใช้อำนาจรัฐในการสร้างความชอบธรรมจากนโยบายทวงคืนผืนป่า

ผลการวิจัยพบว่า การใช้อำนาจรัฐในการสร้างความชอบธรรมจากนโยบายทวงคืนผืนป่ากลไกการครองอำนาจนำและกลไกการใช้อำนาจรัฐ (Hegemonic Apparatuses and State Apparatuses) เป็นหนึ่งในแนวคิดที่สำคัญของกริมซี ซึ่งชี้ชวนให้เราเห็นความสำคัญของการวิเคราะห์ปัญหาในมิติ เชิงโครงสร้างส่วนบน กริมซีเห็นว่าโครงสร้างส่วนบน ที่ถูกควบคุมโดยชนชั้นปกครอง โดยจะใช้กลไกการกำลังบังคับ (Coercion) ในการจัดการทางการเมือง แต่การใช้กลยุทธ์ดังกล่าว จะมีลักษณะไม่ถาวร และยิ่งใช้มากยิ่งมีการต่อต้านมาก สิ่งที่ชนชั้นปกครองมักเลือกใช้ควบคู่กันไปคือ กระบวนการสร้างความยินยอมพร้อมใจ (Consent) โดยผ่านกลไกรัฐด้านอุดมการณ์ เพื่อแทรกซึมในระดับชีวิตประจำวันหรือสามัญสำนึก กับชนชั้นที่ถูกปกครอง ผ่านประชาสังคม (Civil Society) และสังคมการเมือง (Political Society) รัฐทำหน้าที่เป็นเพียงเครื่องมือการครอบงำทางชนชั้น และคอยอำนวยความสะดวกให้ชนชั้นนายทุนในการกดขี่/ขูดรีดส่วนเกินจากคนชั้นล่าง ดังนั้น ชนชั้นล่างหรือชนชั้นกรรมาชีพต้องรวมตัวกันโดยมีปัญญาชนจัดตั้ง (Organic Intellectuals) เป็นผู้นำในการปฏิวัติด้วยการใช้กลยุทธ์สงครามเคลื่อนไหวทางการเมือง (War of Maneuver) เพื่อต่อสู้และแย่งชิงอำนาจรัฐ โดยต้องทำควบคู่ไปกับ สงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ซึ่งเป็นกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงความคิดจิตใจคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม และมีความจำเป็นในการเตรียมความพร้อมเพื่อต่อสู้ยึดอำนาจรัฐและโค่นระบบทุนนิยม แนวคิดของกริมซีจึงมีส่วนช่วยในการปลดปล่อยชนชั้นล่างหรือชนชั้นกรรมาชีพ จากพันธนาการของอำนาจรัฐและอำนาจทุน ผ่านการทำความเข้าใจด้วยการศึกษาโครงสร้างส่วนบน โดยฐานคิดของกริมซีตั้งอยู่บนความเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์ คนยากจน กรรมาชีพ และมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การปฏิวัติเพื่อสังคมที่ดีกว่ามีความเสมอภาค ไม่มีการกดขี่ขูดรีดแบบทุนนิยม ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

ตามแนวคิดของกริมซี (อ้างในวรวิทย์ ไทยทอง, 2556) ได้ให้ความสำคัญกับเรื่อง “อุดมการณ์” (Ideology) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการใช้เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับ แนวคิดเรื่องของโครงสร้างสังคมส่วนล่าง และสังคมส่วนบน (Base/ Super Structure) โดยที่กริมซีได้เน้นให้ความสำคัญกับบทบาทของโครงสร้างส่วนบน และได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่าง ที่สำคัญระหว่างสังคม 2 แบบ ภายในโครงสร้างส่วนบนว่า ประกอบไปด้วย สังคมแรก คือ รัฐ หรือ สังคมการเมือง (Political Society) ซึ่งได้แก่ รัฐ และองค์กรการใช้อำนาจต่าง ๆ รัฐและอีกสังคมหนึ่งคือ ประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งได้แก่ ส่วนที่เป็นเอกชน หรือส่วนอื่น ๆ ที่เป็นองค์กรนอกอำนาจรัฐ ขณะที่สังคมการเมืองดำเนินการสร้างและสืบทอดอำนาจครอบงำ (Domination) โดยชนชั้นปกครอง ผู้ยึดกุมอำนาจรัฐ และมีอำนาจในการบังคับใช้กฎหมาย (Legislation) และมีอำนาจบังคับรับ (Coercion) อยู่ด้วย แต่ในประชาสังคมนั้น จะมีการดำเนินการเพื่อสร้างและสืบทอดหรือรักษาภาวะการครองอำนาจนำ โดยอาศัยวิธีการที่แตกต่างไปจากสังคมการเมือง โดยใช้วิธีการสร้างความยินยอมพร้อมใจให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน โดยที่ประชาชนไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นการบังคับ หรือเป็นการยินยอมพร้อมใจโดยธรรมชาติ (Spontaneously Consensus) ในประชาสังคมนี้ การใช้อำนาจเพื่อครอบงำกลุ่มบุคคลหรือชนชั้นอื่นนั้น จะแตกต่างจากสังคมการเมือง นั่นคือ ในประชาสังคมจะเป็นการใช้อำนาจนำ โดยไม่ใช้กำลัง หรือความรุนแรง แต่จะเป็นการครองอำนาจนำในเชิงพื้นที่ (Realm) หรือความคิดในการผลิตทางเศรษฐกิจและการดำรงชีวิต โดยผ่านเครื่องมือหรือ

กลไกชนิดต่าง ๆ ในแง่นี้โลกทัศน์ของผู้คนในประชาสังคมจะถูกครองอำนาจนำทางความคิด ความเชื่อ ทัศนคติโดยกลุ่มผู้ปกครอง และโลกทัศน์ที่ถูกครอบงำจะกลายเป็นวัฒนธรรมร่วมของผู้คน (Popular Culture) และแทรกซึมไปทั่วทั้งประชาสังคม

2. การศึกษาปฏิกริยาตอบโต้ของประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่า

ผลการวิจัยพบว่า ปฏิกริยาตอบโต้ของประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่า จากการศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนจากนโยบายทวงคืนผืนป่า ได้พบการตอบโต้ต่อการครองอำนาจนำ (Counter Hegemony) และได้นำมาจัดกลุ่มตามความความรู้สึนึกคิด พฤติกรรมและการแสดงออกของผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่า ซึ่งแบ่งเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

2.1 การยินยอมพร้อมตาม ผลของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในรูปแบบนี้ มีลักษณะที่ชนชั้นผู้ถูกปกครองซึ่งปฏิบัติตนต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อันเป็นผลมาจากชนชั้นปกครองด้วยการยินยอมพร้อมตาม และเลือกที่จะเชื่อหรือถือปฏิบัติภายใต้อุดมการณ์ของชนชั้นปกครองโดยเห็นว่าเป็นไปตามอุดมการณ์ที่ตนเองต้องการ แต่ไม่รู้เท่าทันว่ากำลังจะถูกชนชั้นปกครองกดขี่ข่มเหง เอาเปรียบ หรือถึงแม้รู้ก็ยอมรับได้ อย่างกรณีของการทำบันทึกข้อตกลงยินยอมขอคืนพื้นที่ของราษฎรในเขตอุทยานแห่งชาติไทรทอง โดยไม่เรียกร้องค่าชดเชยใด ๆ จากทางราชการ และจะไม่เข้าไปทำประโยชน์หรือเข้าไปทำกิจกรรมใด ๆ ในพื้นที่ดังกล่าวอีก ซึ่งถึงแม้ชาวบ้านจะเห็นด้วยกับเงื่อนไข หรือเห็นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมกับเงื่อนไขเหล่านี้ แต่ไม่ได้ขัดขืนและลงชื่อในบันทึกข้อตกลงยินยอมคืนพื้นที่กลับคืนให้แก่อุทยานแห่งชาติไทรทอง

2.2 การเพิกเฉย ผลของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในรูปแบบนี้ มีลักษณะที่ชนชั้นผู้ถูกปกครอง ไม่ให้ความสำคัญหรือสนใจเงื่อนไขหรืออุดมการณ์ของชนชั้นปกครองที่อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือส่งผลกระทบต่อตนเอง จากผลการวิจัยไม่ปรากฏว่าชาวบ้านในส่วนนี้ได้มีการติดตามเรื่อง หรือไปยื่นคำร้องขอให้เจ้าหน้าที่มารังวัดสอบเขตที่ดินของตนภายหลังจากที่ไม่ได้แสดงตนยืนยันสิทธิ อีกทั้งเมื่อมีจำนวนผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์เดียวกันมากเท่าไร ความตื่นตัวหรือมีแนวโน้มจะดำเนินการใดที่เกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือตัวเองจะน้อยลง ชาวบ้านแสดงการเพิกเฉยมากขึ้นเมื่อมีผู้อื่นได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์เดียวกันอยู่ด้วย รวมทั้งการรอคอยว่าจะมี ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นตัวแทนหรือเป็นแกนนำในการดำเนินการแทน หรือ “รอดูว่าคนอื่นเขาจะอย่างไร”

2.3 การต่อต้านตอบโต้ จากการศึกษาในด้านของความเป็นอยู่และความรู้สึกของชนชั้นที่ถูกปกครองที่ถูกกดขี่หรือได้รับผลกระทบจากอุดมการณ์ของชนชั้นปกครอง ซึ่งผลจากปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในรูปแบบนี้ เห็นได้จากการที่ชาวบ้านบางส่วนที่ไม่ยอมลงชื่อยินยอมขอคืนพื้นที่ให้แก่อุทยานแห่งชาติไทรทอง หรือการเกิดความรู้สึกที่ไม่พึงพอใจต่อการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐตามนโยบายทวงคืนผืนป่า การดำเนินการต่อต้านตอบโต้ต่อชนชั้นผู้ปกครองแสดงให้เห็นว่า ชุดอุดมการณ์นี้ไม่ได้มีสภาวะการครองอำนาจนำโดยสมบูรณ์แบบ เพราะยังมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่ตระหนักรู้ได้ถึงการถูกครอบครองครอบงำ และถูกกดขี่ข่มเหงโดยรัฐออกมาเรียกร้องหรือแสดงพลังด้วยวิธีต่าง ๆ จึงเป็นการสื่อสารให้ชนชั้นผู้ปกครองหรือรัฐรู้ได้ว่ายังสร้างการยอมรับโดยุษฎีจากประชาชนไม่สำเร็จ

ซึ่งท้ายที่สุดของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่าในพื้นที่นี้ของอำเภอหนองบัวระเหว จังหวัดชัยภูมิ คือการต้องส่งคืนผืนให้แก่อุทยานแห่งชาติไทรทอง และมีชาวบ้านบางส่วนที่ไม่ยอมส่งมอบตามเงื่อนไขได้ถูกดำเนินคดีโดยไม่สามารถหลีกเลี่ยงหรือมีหน่วยงานใดให้การช่วยเหลือได้ ซึ่งเป็นผลจากทำงานและการขับเคลื่อนที่เข้มแข็งกว่าของส่วนสังคมการเมือง (Political Society) ซึ่งส่งผลให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่ากลายเป็นผู้มีสถานะรอง (Subaltern/Subordinate Classes) ที่ยังไม่มีเอกภาพในการรวมพลังกันที่มากพอจะสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือจ้งจ่างกับชนชั้นผู้ปกครอง (Dominant Classes) หรือรัฐบาลในขณะนั้นได้

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน จากนโยบายทวงคืนผืนป่า: กรณีศึกษา อุทยานแห่งชาติไทรทอง จังหวัดชัยภูมิ ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาการใช้อำนาจรัฐในการสร้างความชอบธรรมจากนโยบายทวงคืนผืนป่า พบว่า การใช้อำนาจรัฐในการสร้างความชอบธรรมจากนโยบายทวงคืนผืนป่า ดังที่ปรากฏอยู่ในปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนจากนโยบายทวงคืนผืนป่านี้ อยู่ในลักษณะการสร้างควมตระหนักรับรู้ สร้างค่านิยมการอนุรักษ์ป่าไม้ การทำให้ประชาชนผู้ถูกปกครองเกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมหรือเห็นด้วยว่าปัญหาทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลายนั้นเกิดจากนายทุนบุกรุกป่า หรือชาวบ้านบุกรุกป่าเพื่อทำการเกษตร หรือเพื่อขายให้นายทุนจึงควรมีการจัดการกับคนที่บุกรุกป่าอย่างเร่งด่วน และที่สำคัญกลไกนี้ช่วยให้ประชาชนผู้ถูกปกครองรู้สึกว่าการผลประโยชน์ของตนได้รับการดูแลเป็นอย่างดีจากรัฐบาล โดยที่ประชาชนไม่รู้สึกหรือสำนึกได้ว่าถูกเอารัดเอาเปรียบหรือไม่มีความเป็นธรรม จึงเป็นการสร้างการครอบครองครอบงำที่มีความชอบธรรม และก่อให้เกิดภาพลักษณ์ที่ดีของรัฐบาลในฐานะที่เป็นผู้ปกป้องปกป้องและรักษาทรัพยากรป่าไม้ไว้เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของคนในชาติ ในขณะที่กลไกการใช้อำนาจรัฐ (State Apparatuses) เป็นใช้อำนาจบังคับทุกคนในสังคมโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งถูกใช้เหนือพื้นที่สังคมการเมือง ด้วยการอาศัยอำนาจในการบังคับ เช่น คำสั่งกฎหมาย การใช้อำนาจศาล การใช้เจ้าหน้าที่รัฐ การใช้กองกำลังหรือกองทัพ โดยการออกคำสั่ง หรือบังคับให้ชาวบ้านทำข้อตกลงขอคืนพื้นที่ของราษฎรในเขตอุทยานแห่งชาติไทรทองโดยไม่ให้เรียกร้องการชดเชยใด ๆ จากทางราชการ ห้ามเข้าไปทำประโยชน์หรือกิจกรรมใด ๆ ในพื้นที่ มีเจ้าหน้าที่มาตัดฟันทำลายต้นยางพารา และผลผลิตต่าง ๆ การข่มขู่ คุกคาม ไล่อื้อและการดำเนินคดีกับผู้ที่ครอบครองและทำประโยชน์อยู่ในพื้นที่ตามนโยบายทวงคืนผืนป่า

2. เพื่อศึกษาปฏิกริยาตอบโต้ของประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่า พบว่า จากการศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนจากนโยบายทวงคืนผืนป่า ได้พบการตอบโต้ต่อการครองอำนาจนำ (Counter Hegemony) และได้นำมาจัดกลุ่มตามความรู้สึกนึกคิด พฤติกรรมและการแสดงออกของผู้ได้รับผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่า ซึ่งแบ่งเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

2.1 การยินยอมพร้อมตาม ผลของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในรูปแบบนี้ มีลักษณะที่ชนชั้นผู้ถูกปกครองซึ่งปฏิบัติตนต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อันเป็นผลมาจากชนชั้นปกครองด้วยการยินยอมพร้อมตาม และเลือกที่จะเชื่อหรือถือปฏิบัติภายใต้อุดมการณ์ของชนชั้นปกครองโดยเห็นว่าเป็นไปตามอุดมการณ์ที่ตนเองต้องการ แต่ไม่รู้เท่าทันว่ากำลังจะถูกชนชั้นปกครองกดขี่ข่มเหง เอารัดเอาเปรียบ หรือถึงแม้รู้ก็ยอมรับได้ อย่างกรณีของการทำบันทึกข้อตกลงยินยอมขอคืนพื้นที่ของราษฎรในเขตอุทยานแห่งชาติไทรทอง โดยไม่เรียกร้องค่าชดเชยใด ๆ จากทางราชการ และจะไม่เข้าไปทำประโยชน์หรือเข้าไปทำกิจกรรมใด ๆ ในพื้นที่ดังกล่าวอีก ซึ่งถึงแม้ชาวบ้านจะเห็นด้วยกับเงื่อนไข หรือเห็นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมกับเงื่อนไขเหล่านี้ แต่ไม่ได้ขัดขืนและลงชื่อในบันทึกข้อตกลงยินยอมคืนพื้นที่กลับคืนให้แก่อุทยานแห่งชาติไทรทอง

2.2 การเพิกเฉย ผลของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในรูปแบบนี้ มีลักษณะที่ชนชั้นผู้ถูกปกครอง ไม่ให้ความสำคัญหรือสนใจเงื่อนไขหรืออุดมการณ์ของชนชั้นปกครองที่อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือส่งผลกระทบต่อตนเอง จากผลการวิจัยไม่ปรากฏว่าชาวบ้านในส่วนนี้ได้มีการติดตามเรื่อง หรือไปยื่นคำร้องขอให้เจ้าหน้าที่มารังวัดสอบเขตที่ดินของตนภายหลังจากที่ไม่ได้แสดงตนยืนยันสิทธิ อีกทั้งเมื่อมีจำนวนผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์เดียวกันมากเท่าไร ความตื่นตัวหรือมีแนวโน้มจะดำเนินการใดที่เกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือตัวเองจะน้อยลง ชาวบ้านแสดงการเพิกเฉยมากขึ้นเมื่อมีผู้อื่นได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์เดียวกันอยู่ด้วย รวมทั้งการรอคอยว่าจะมี ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นตัวแทนหรือเป็นแกนนำในการดำเนินการแทน หรือ “รอดูว่าคนอื่นเขาจะอย่างไร”

2.3 การต่อต้านตอบโต้ จากการศึกษาในด้านของความเป็นอยู่และความรู้สึกของชนชั้นที่ถูกปกครองที่ถูกกดขี่หรือได้รับผลกระทบจากอุดมการณ์ของชนชั้นปกครอง ซึ่งผลจากปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในรูปแบบนี้ เห็นได้จากการที่ชาวบ้านบางส่วนที่ไม่

ยอมลงชื่อยินยอมขอคืนพื้นที่ให้แก่อุทยานแห่งชาติไทรทอง หรือการเกิดความรู้สึกที่ไม่พึงพอใจต่อการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐตามนโยบายทวงคืนผืนป่า การดำเนินการต่อต้านตอบโต้ต่อชนชั้นผู้ปกครองแสดงให้เห็นว่า ชุดอุดมการณ์นี้ไม่ได้มีสภาวะการณ์ครองอำนาจนำโดยสมบูรณ์แบบ เพราะยังมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่ตระหนักรู้ได้ถึง การถูกครอบครองครอบงำ และถูกกดขี่ข่มเหงโดยรัฐออกมาเรียกร้องหรือแสดงพลังด้วยวิธีต่าง ๆ จึงเป็นการสื่อสารให้ชนชั้นผู้ปกครองหรือรัฐรู้ว่ายังสร้างการยอมรับโดยคุณวิญญูจากประชาชนไม่สำเร็จ

การอภิปรายผล

การวิจัยเรื่องปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน จากนโยบายทวงคืนผืนป่า: กรณีศึกษา อุทยานแห่งชาติไทรทอง จังหวัดชัยภูมิ ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ ดังนี้

ผลการวิจัยนี้ สามารถอภิปรายผลกับการใช้กรอบแนวคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของกรัมซี มาใช้ศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนจากนโยบายทวงคืนผืนป่า เพื่อทำความเข้าใจว่ารัฐบาลหรือชนชั้นปกครองทำอะไร จึงสามารถทำให้ชนชั้นผู้ถูกปกครองต่างเห็นพ้องยอมรับในอุดมการณ์และวิถีชีวิตเช่นนี้ได้ และประชาชนผู้ที่ได้รับผลกระทบ มีปฏิกิริยาต่อการใช้อำนาจของรัฐเช่นไร ทั้งนี้ เพื่อจะหาทางพลิกสถานการณ์ดังกล่าว หรือตอบโต้ต่อการครองอำนาจนำ (Counter Hegemony) เพื่อให้ชนชั้นผู้ถูกปกครอง ผู้ที่มีสถานะรอง หรือผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งหลายได้หาทางพลิกสถานการณ์ดังกล่าวในการปลดปล่อยจากพันธนาการของอำนาจรัฐได้นั่นเอง ซึ่งความสำคัญของการวิเคราะห์ปัญหาในมิติเชิงโครงสร้างส่วนล่างหรือในมุมมองของชนชั้นที่มีสถานะรองที่ผู้วิจัยเห็นว่าถูกควบคุมโดยรัฐนั้นเป็นการใช้กลไกการใช้กำลังบังคับ (Coercion) ในการจัดการทางการเมือง ซึ่งการใช้กลยุทธ์ดังกล่าวมีลักษณะไม่ถาวร และยิ่งใช้มากยิ่งมีการต่อต้านจากผู้ที่ได้รับผลกระทบมาก แต่ในขณะเดียวกันรัฐก็มีเครื่องมือที่ใช้ควบคู่กันไปคือกระบวนการสร้างความยินยอมพร้อมใจ (Consent) ซึ่งเป็นกลไกของรัฐด้านอุดมการณ์ในการแทรกซึมในระดับชีวิตประจำวันหรือสามัญสำนึกกับชนชั้นที่ถูกปกครองผ่านประชาสังคม (Civil Society) และสังคมการเมือง (Political Society) ในการทำหน้าที่สร้างความตระหนักรู้ สร้างค่านิยมการอนุรักษ์ป่าไม้ ทำให้ประชาชนผู้ถูกปกครองเกิดความรู้สึกร่วมหรือเห็นด้วยว่าปัญหาทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลายนั้นเกิดจากนายทุนบุกรุกป่า หรือชาวบ้านบุกรุกป่าเพื่อทำการเกษตร หรือเพื่อขายให้นายทุน จึงควรมีการจัดการกับคนที่บุกรุกป่าอย่างเร่งด่วน และที่สำคัญกลไกนี้ช่วยให้ชนชั้นผู้ถูกปกครองรู้สึกว่าการผลประโยชน์ของตนได้รับการดูแลเป็นอย่างดีจากชั้นปกครอง โดยที่ชนชั้นผู้ถูกปกครองไม่รู้สึกหรือสำนึกได้ว่าถูกเอารัดเอาเปรียบหรือไม่มีความเป็นธรรม จึงเป็นการสร้างการครอบครองครอบงำที่มีความชอบธรรม และก่อให้เกิดภาพลักษณ์ที่ดีของชั้นปกครอง ดังนั้น ผู้ที่ได้รับผลกระทบซึ่งเป็นผู้มีสถานะรองต้องจำเป็นรวมตัวกันเพื่อสร้างเอกภาพในการรวมพลังกันที่มากพอ โดยมีปัญญาชนจัดตั้ง (Organic Intellectuals) เป็นผู้นำในการปฏิวัติ ด้วยการชักจูงสังคมนเคลื่อนไหวทางการเมือง (War of Maneuver) เพื่อต่อสู้ ต่อต้านตอบโต้ โดยต้องทำควบคู่ไปกับการทำสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ซึ่งเป็นกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงความคิดจิตใจคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม และมีความจำเป็นในการเตรียมความพร้อมเพื่อต่อสู้กับอำนาจรัฐ หรือนำไปสู่การแก้ไขเปลี่ยนแปลง หรือปลดปล่อยจากพันธนาการของอำนาจรัฐที่ไม่เป็นธรรมนี้ได้ เพราะการครองอำนาจนำเป็นกระบวนการที่ไม่สิ้นสุด (A Process Without an End) ที่ไม่มีชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งหรือชุดความคิดใดชุดความคิดหนึ่งจะผูกขาดสถานะนำได้ตลอดเวลา ดังนั้น ที่ใดก็ตามที่มีการถือครองอำนาจหรือมีการครองอำนาจนำ (Hegemony) ที่นั่นมักจะ ต้องมีการท้าทายหรือการต่อต้านสถานการณ์ครองอำนาจนำ (Counter-Hegemony)

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

1.1 ผลการวิจัยครั้งนี้แม้จะเป็นการศึกษาอำนาจของโครงสร้างส่วนบน แต่ก็เป็นการเก็บข้อมูลจากผู้ได้รับผลกระทบเป็น

หลัก ซึ่งหมายถึงผู้วิจัยได้ทำการศึกษาจากเฉพาะมิติของโครงสร้างส่วนล่างเท่านั้น ซึ่งการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมได้ชัดเจนและสามารถคาดเดาหรือพยากรณ์แนวโน้มของสิ่งที่จะเกิดขึ้นในสังคมต่อไปได้นั้นย่อมมีกลไกหรือกิจกรรมมากระทบต่อกระบวนการของการพยายามสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำที่กำลังดำเนินอยู่ จึงควรทำการศึกษาเพิ่มเติมให้ครบทั้งโครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่าง รวมทั้งปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ ด้วย

1.2 รัฐควรทำการสำรวจรังวัดแนวเขตหลังการประกาศบังคับใช้กฎหมายแล้วค่อยกำหนดระยะเวลาการบังคับใช้กฎหมายหลังการสำรวจเป็นช่วง ๆ ไป เพื่อประชาชนจะได้มีโอกาสให้การแจ้งยืนยันและพิสูจน์สิทธิ์ เพื่อหลีกเลี่ยงเงื่อนไขที่จะนำไปสู่ความขัดแย้งที่ไม่เป็นธรรมหรือการบุกรุกที่ดินที่ผิดกฎหมาย เพราะปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจจะเกิดขึ้นในลักษณะรูปแบบใดนั้นย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขการกระทำของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นสำคัญ

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือการใช้อำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน โดยการใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีทางการเมืองอื่น ๆ เพื่อวิเคราะห์และเปรียบเทียบผล

2.2 ควรศึกษาการแก้ไขปัญหาคนบุกรุกป่า - ป่าบุกรุกคน เพื่อหาแนวทางหรือเป็นทางเลือกในวางแผนและแก้ปัญหาในปัจจุบันและอนาคต

กิตติกรรมประกาศ

กราบขอบพระคุณ ท่านคณาจารย์อาจารย์ที่ปรึกษาหลักในการวิจัย และท่านคณะกรรมการผู้สอบวิจัยทุกท่าน ที่ได้ให้คำแนะนำ ชี้แนะ งานวิจัยเรื่องนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ตลอดจน ขอกราบขอบพระคุณผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และกลุ่มตัวอย่างกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยทุก ๆ ท่าน ที่ได้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยนี้

เอกสารอ้างอิง

- กรมป่าไม้. (2557). คำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 64/2557 เรื่องการปราบปรามและหยุดยั้งการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้. สืบค้นเมื่อ 20 สิงหาคม 2564, จาก <http://www.forest.go.th>
- _____. (2557). คำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 66/2557 เรื่องเพิ่มเติมหน่วยงานสำหรับการปราบปรามหยุดยั้งการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ และนโยบายการปฏิบัติงานเป็นการชั่วคราวในสถานการณ์ ปัจจุบัน. สืบค้นเมื่อ 20 สิงหาคม 2564, จาก <http://www.forest.go.th>
- _____. (2560). ยุทธศาสตร์กรมป่าไม้ระยะ 20 ปี พ.ศ.2560 – 2579. สืบค้นเมื่อ 20 สิงหาคม 2564, จาก <https://www.forestinfo.forest.go.th>
- กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. (2560). 55 ปี อุทยานแห่งชาติไทย. สืบค้นเมื่อ 20 สิงหาคม 2564, จาก <https://www.park.dnp.go.th>
- เครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคอีสาน. (2562). ไล่เรียงข้อเท็จจริง กรณีอุทยานแห่งชาติไทรทองทับที่ดินของชาวบ้าน. สืบค้นเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2563, จาก: <https://www.ilaw.or.th>.
- จอร์จ ออร์เวลล์. (2557). แอนิมอล ฟาร์ม: การเมืองเรื่องสรรพสัตว์. แปลจาก ANIMAL FARM : A FAIRY STORY โดย สรวงอัปสร กลสิกรานันท์. กรุงเทพฯ: แอร์ไวร์ คลาสสิกบุ๊กส์.
- ภาณุวัฒน์ ปานแก้ว. (2564). มาตรการทางกฎหมายในการจัดการทรัพยากรในเขตอุทยานแห่งชาติโดยภาครัฐและประชาชนผู้ครอบครองการทำประโยชน์บนที่ดิน. วารสารนิติศาสตร์และสังคมท้องถิ่น, 5(1), น.177-195
- ภูมินทร์ พาลุสุข และอลงกรณ์ อรรคแสง. (2562). ผลกระทบจากนโยบายทวงคืนผืนป่าที่มีต่อชาวบ้านในภาคอีสาน: กรณีศึกษา

- ในจังหวัดสกลนคร, *วารสารการบริหารปกครอง*, 8(2), น.186-202
- วรวิทย์ ไทยทอง. (2556). *อันโตนิโอ กรัมซี: มาร์กซิสเชิงวัฒนธรรมกับการศึกษาโครงสร้างส่วนบน*. สืบค้นเมื่อ 20 สิงหาคม 2564, จาก <https://armworawit.wordpress.com>
- วัชรพล พุทธิรักษา. (2551). *กลุ่มประวัติศาสตร์ ปัญญาชน การครองอำนาจนำ และการโต้ตอบต่อการครองอำนาจนำ: แนวความคิดของอันโตนิโอ กรัมซีกับการอธิบายการเมืองไทยร่วมสมัย*. ในการประชุมวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์แห่งชาติ ครั้งที่ 9
- วัชรพล พุทธิรักษา. (2557). *บทสำรวจความคิดทางการเมืองของ อันโตนิโอ กรัมซี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมมติ.
- I law, (2562). *ไม่มีนโยบายทวงคืนผืนป่า มีแต่การแย่งยึดที่ดินชาวบ้านภายใต้เงา คสช*. สืบค้นเมื่อ 20 สิงหาคม 2564, จาก <https://www.ilaw.or.th>